

գրածքը, Եւրոպայի մէջ կան ուրիշ կառավարութիւններ ալ որոնք նոյնքան, եւ աւելի յանցաւոր են քան Ֆրանսան. Ֆրանսան իր վերջին պարտութենէն ի վեր տկարացած է, եւ նոյն իսկ ե՛կէ ձախձոթ մը ըլլար իր զըլուխը, չպիտի կարենար միայնակ լուծել հայկական խնդիրը. Ռուսիան, որ կրնար այդ բանը ըսել, չըրու, ընդհակառակը քաջարեց դահիճել ձախձոթ իր կառավարութիւնը միայլը դործեց Ռուսիոյ քաղաքականութեան ստրկարար հետեւեւելու բաց ֆրանսացի ժողովուրդը պէտք չէ չլիթի իր այս կամ այն կառավարութեան հետ, եւ երբ վերջերս Ֆրանսան խողովորեցաւ Ռուսիայէն, նորէն ֆրանսացի ժողովուրդէն է որ ամենէն ինքնաբերուի եւ ամենէն ջերմ ձայններ բարձրացան այդ երկրին դէմ որդոցելու համար։

Այս է իրողութիւնը, եւ Պ. Մ. Յ. աւելի իսկ հեմ քան մը բըած զըլլար, ինչպէս ըսի, այդ պատմութիւնը իր դերեղմանէն չհանդիպել, իր այդ յօդուածին մէջ, Պ. Վարդանեան գարծեալ ճշմարտութիւնը կը խղիւղիւրէ երբ կ'ըսէ թէ ես կը մտածեմ եղբոր որ Ֆրանսացոց պէտք չէ ըսենք թէ «այս ժողովուրդը ունի յեղափոխական կոյն, թէ ան ծնել է եւ կը ծնի այսօր ազատութեան դիւղիները թէ անոնց ժողովուրդը է խօսիլ միայն ջարդերու, թշուառութեան եւ որբերու մասին, անոնց առիւ պէտք է ծուլնի գալ, լալ, որքան կարիք է արդա հատելի երեւնալ»։ Ոչ ոք ինձի չպի ջանացած է մեր աղըը ներկայացնել ոչ թէ իրիւս մուրացկան, ոչ թէ իր խնդութեամբը միայն համակրութեան արժանի, այլ իր քարոյական, մտաւորական արժանիքներուն, իր անցեալին ու ներկային մէջ ցոյց տուած քաջութեանը համար Եւրոպայի աշակցութեանը իրաւունք ունեցող. ես եմ որ ֆրանսերէնի թարգմանեցի Ալաուսի «Ջէյթիւն»ը, այն միակ գիրքը որ Հայոց քաջութիւնը ապացուցուց Ֆրանսային եւ որուն համար Ֆրանսիս ալ Իրեանիէն օր մը կ'ըսէր ինձի թէ «մարդկային պատմութեան ամենագեղեցիկ էջերէն մէկն է». ես եւս որ անուկց առաջ, Բարիդ հասնելէս ամիս մը յետոյ, «Թրվիւ տէ Ռրվիւ»ին մէջ նոյն նպատակով Ջէյթիւնի վրայ յօդուած մը հրատարակեցի, ես եմ գարծեալ որ «Թրվիւ Պիւն»ին մէջ «Հայ Գաղթականները» տիտղոսուած յօդուածով մը պատմեցի Պանթալի ցոյցին «վսեմ ինքաւորութիւնը», Սամաթիոյ չեղորոշական խմբակին հիւնալէք դիմադրութիւնը, աւելորդ կը համարիմ այս շարքը երկարածգել, որովհետեւ պէտք պիտի ըլլար թուել յօդուածներս ու բոլոր բանաստեղծութիւններս։ Միայն առաջին հրատարակած գիրքն է, «Հայաստանի ջարդերէն», որ ուրիշ բան չի ներկայացնիր բաց ինքէ պատմութիւն մը կոտորածի եւ թշուառութեան. եւ այդ գիրքն ալ այդ գոյնը առաւ հակառակ իմ կամքին. ես կ'ուզէի որ այդ կոտորածի նկարագրութիւններուն մէջ զինադրութեան

փակադիմներ կարենային դնել, որոնք ապացուցանէին թէ Հայերը ոչխարի պէս չեն ջարդուած ամէն տեղ. «Հնչակ»ին եւ «Իրօական»ին մէջ փնտռեցի տեղեկութիւններ. Հայաստանին զրկուած թղթակցութիւնները զոր անոնց մէջ հրատարակուած կը գտնէի եւ որոնցմէ ումանք թարգմանութիւնը գետեղած եմ այդ գրքերին նամակներու շարքին մէջ, ուրիշ բան չէին պարունակեր ամէնքն ալ՝ քայքայելի տուրածի նկարագրութիւններ, սարսափի, ողորբի, յուսահատութեան աղաղակներ։ Պալլա գրեցի Հնչակեան քարեկամներու, խնդրելով այն տեղեկութիւնները որոնց պէտք ունէի. ոչինչ զրկեցին. ստիպուեցայ հրատարակել ինչ որ ունէի, Բայց որովհետեւ այդ գրքերն մէջ հայ զործիք մը չէր որ կը խօսէր, այլ ջարդերուն ակախատեալ եղող ինքզ հայ դիւղիներ» մեծ մասամբ գիրքը յառաջ բերաւ յուզմունքի անհուն շարժում մը, եւ ատով օգտակարեղանորէն Վարդանեաններուն Մ. Յ. ներքին ըրած են, ինչ հրատարակած են մինչեւ հիմա, Հայոց քաջութիւնները Եւրոպացոց ճանչցնելու համար, Ոչի՛նչ, քաջարձակապէս ոչի՛նչ, Իրենց մղմով մեղադարանքին ուրիշմ իրի՛նք են որ ամենէն աւելի արժանի են, քանի որ յեղափոխական կուսակցութիւններու պատմականով հանդիպեմ եւ հետեւաբար ինձմ չառ աւելի կարող ըլլալով դիտնալու ամէն ինչ որ գաւառներուն մէջ Հայերը կրցած են ընել գիւմադրելու համար ջարդողներուն, ոչինչ փորձած են՝ այդ դիմադրութեան ճիգները Եւրոպային ճանչցնելու նպատակով։

Ա. ՉՊԱՆԵՆԿՆ

ՔԻԻՐՏԸ

ԾԱՌ.

Երկնային պատուհանի մը (ժանտախտ, մորեխ, երայտութիւն) համար Արճէշու Ս. Սքանչելազորքը երկու աղգէն ալ հաստատապէս հաշտութեան միջնորդ եւ բարեխօս կը հրաւիրուէր մեղախանական Գաւառ եւ Աղամորդու մեղաց մէջ եւ երկդ աղգէն ալ ընտանեկեք ու ազաւրակներով ցւկը պտուղացուէր Մամիկան եւ Պաղըրաւեհէջընու գլխաւոր երդումը Պիթիւզու «Ս. Կարմրակն» էր, Ապրիլի Շէյխուտունը (վերին Պուլանըզի մէջ). մեր Ս. Հարց նշխարներին կտոր մը կը գտնէր, ուր ուխտի կը գնային գաւառի երկու աղգէն եւ երկուսն ալ այդ օճախով (Ապրուայ օճախ) կ'երդուէին։ Մեր հայերիքի մէջ կար Գրգու գեթեմանաւառուն մը, որ հայ անուամբ «Շիւրաթա Սինան» կը կոչուէր եւ ուր երկու աղգէն ալ քաջամիտ «պակիրթիսներ» — քամուներ — կը դիմէին բռնկութիւն գտնելու, Լատքողական աստղութեան, Սինանի՝ քերտ աւ

դաշի մը (անունը մոռցեր եմ) հաւատարիմ հայ ծառայի կը լինի։ Աղան Մեքէթ կը դնայ խոտաքցեալ երանուժեկանը արժանանալու համար։ Խաթունը (սիկին) օր մը հաշ հփայ ժաւմանակ կ'ընէ ծառային. — Երանի՛, այս ծաշն աման մը տաք տաք աղայիդ առնել ընկնար։ Այն ժամանակ ծառայն կը վերցնէ թաւի մը վրէժէն և կ'անյայտանայ։ Հրաշքով մը (հրաշքներու ժամանակ կը լինի այն) կը յաջողի այնքան երկար ծառայութեան մէջ ճանի բոլորէն մէջ կտրել, ճաշը տաք տաք հացնել աղային, ապա դատարկ թասիկը առած վերադառնալ և յայտնել «խաթուն»ին թէ իր ցանկութիւնը կատարեց արդէն։ Բնական է որ «խաթունը» չպիտի հաւատար, քայց երբ աղան կը վերադառնայ և գիշերակցի համայնքը աղայի բնասանքի հետ կը զիմաւորեն գինը, անոր օրհնութիւնն ստանալու, աղան Սինանը ժամանակը կ'ընէ ժողովրդին ու կը յայտնէ թէ իրմէ աւելի Սինանն է արժանի «տուր» կոչուելու։ Այնուհետեւ Սինան եւ իր աղան կը հանգչին քովէ քով առանձին տապաններու մէջ և այդ ուխտատեղին կը կոչուի Սինանի անուամբ։

Նմանօրինակ (միայն փոխադարձ) խառնով, աւանդութիւն մը ունի Քիւրաք, Մոկպաշ հորաշակաւոր «Պուտկի» Ս. Գէորգայ մարմինը պէտաւոր զիւր կը գտնուի եղբի։ Զարագործները կը տրին այդ գիւղին, այն ժամանակ «Միր-Հասան-Ուայի» անուամբ քարի Քիրտ մը այդ տուր մարմինը կը գտնուէ նոր պուտկի մը մէջ ու կոտակն առած կը փախցնէ չարագործներու սրբապղծութենէն։ Երբ կը հասնի եղբորդ վերան ստորտուր, այնտեղ ուր այժմ ուխտատեղին է, Ս. Գէորգայ օդին շնորհակալութիւն կը յայտնէ «Միր Հասան-Ուայի»ին, այս չարագործութեան համար, քաւական կը համարի անոր աշխատութիւնը, կ'օրհնէ, կը սրբալնէ զան և յետոյ կը խնդէ երկնից իր վաստակաւ ծառայի հոգին «Անդրանիկաց» զատը դատելու ժամանակին հասած համարիլ և կուգան երկնատաք հեռախոսները՝ «Միր Հասան-Ուայի»ի արժանատի հոգին երկնից Սրբայութիւնը ժառանգելու կը հրաւիրեն. ապա այդ երկու սրբոց նշխարները կը զետեղեն տապանի մը մէջ ու կը համբարանան։ Սետոյ Ս. Գէորգ կրաղ կուգայ չորակայ Հայերուն, իր տեղը կը յայտնէ և կը հրաւիրէ դալ իր վրայ մատուաւ մը կատուցանել։ Այնուհետեւ այդ սրբավայրը երկրին երկու աղգախոց պաշտելի ուխտատեղին է դարձած։ Քիրտն ալ Հայուն համար իր մատաղով Ս. Գէորգայ բարեխօսութեան կը դիմէ։ Երբ Ս. Գէորգայ նուիրակները «ժառանգ»ով կը չորէին ժողովրդին մէջ, երկու աղգն ալ հաւասարապէս կը հուրընկալուէին։ Վրանարեան Քիրտը՝ որ ուսանողութեան համար միայն խարոյկ կը գործածէր, Ս. Գէորգայ մատուցը հիւրընկալելու պատիւն իւնեցած ժամանակ, մինչեւ անուան «կամ» որ առատ խղէն և կամ զեղի համար պահած

մէթը կը հիւժէր անոր առաջ և Թէ այս ինչ կրօնական կապերէն, որ զեռ ևս անխղճ լի էին մնացել մեր մէջ, այդ ինչ հանկուկ կը մնայ, միայն պիտի աւելցնենք Ս. Գէորգայի հաւատամբ, որ այդ կապը մասամբ յարգուեցաւ մեր թեմակալ բարձրաստիան հոգեւորականէ մը։ Աղթաւարայ հանդուցեալ խառնութեան կաթողիկոսն (*) Առաջ Ս. Գէորգայ չիրիմը կը գտնուէր «թնորատան» մէջ աւելիւն։ Նորին վեհափառութիւնը կամեցաւ բարեկարգել այդ կարեւոր ուխտատեղին։ Ներքին առանձնացուց փոքրիկ մատուռի մը մէջ և փոխանակ աշխատելու կարելի Քրդի ոտքն անկէ, անոնց (Քրդերու) համար յատուկ հիւրանոց չիւն առաւ, ամէն յարմարութեամբ, մինչև անպա «համար» իր անհրաժեշտ արուեստական աւազանովը և այնչէս անոնց սրտին աւելի ևս ջնրմ սիրով զօդեց այդ սրբավայրին։

ԼՕՏՏԱԿ

(Շառուակիչի)

(*) Խաչատուր կաթողիկոսն ունեցեր է Քրդի հետ վարուելու առանձին եղանակ մը, զոր կ'արժէ յիշել Պատմով նորին վեհափառութեան կեանքին «անէկդոտ» մը. — Տասներորդ դարու մէջ կառուցուած Մոկպա Ապարանից «Ս. Խայ» կախակոտանալու վանքը երկար ժամանակէ ի վեր թափուր կը մնայ հոգեւոր իշխանութեան — վանահօրմէ։ Այնտեղ բոյն դրած է պարտաբի մէջ սիրուած «Շաքըրան» քերտ հաստատարակ զիւրին ցեղապետ, որի այժմեան յաջորդն է Տ. աղան (սա Ուլլին պաշտպանողն է)։ Անգամ մը նորին վեհափառութիւնը տոպրակ մը խուկի էր ուղարկած այս աղային և խնդրած ծխել վանքի սրբութեանց առաջ, Երեւի ասով նա կամեցեր էր արձամարակակն կերպով մը հասկնել աղային թէ անվայել է իրեն մնայ վանքին մէջ։ Այսին աշխատէրին զիմաց ուղարկեց նորին վեհափառութեան զորարեւ մը ձապող մզկիլ և բաղամթիւ «մոկպաններ», յայտնելով որ պէտք եղած հոգը կը տարուի արդէն վանքին եւ աւելցնելով իր միւտ յեղիքած այս խօսքերն. — Զի՛ հախիս, չի՛ արդար, տամ լը, հա պը ձըլըստան, աղէ սէրէ խօ ուշ կեամ պըմ՝ մաղդապակին, տխման սիւնըմ ըլ ձիւնիս»։ — Ինչ կայ, ինչ կը լինի, երբ այստեղ Հայաստան դառնայ, գլուխս կը սեցնեմ կը լինիմ առաջնորդ մը (մաղդապա) եւ կրկին կը համար տեղաւ։ —

ՎՐԻՊԱԿ. — «Անահիտ»ի այս քիւին մակարճ՝ կարդալ Ապրիլ-Մայիս 1901, փոխանակ Մարտ-Ապրիլ 1900ի։

Le gérant: GEORGE NOBL ET.
Paris. — Im. de C. Noblet et fils, 13, rue Cujas